

cvetnik. Vrt obgradi kakor drugi s kolci in krajniki, spodaj jih pustí, kakeršni so, vrhe pa jim obreže, da so ostri in pomaže jih z živo, ali ne vpijočo barvo. Proti cesti namesti nad hišnim oknom jedno ali dve kletki z veselimi ptički. Taki, vidite, so Knafeljčevi cvetniki. Čarobije zanje ni treba nobene, ker so prosti kar se da in narejeni z malimi, vsakdanjimi primočki. Pa itak jih hvalijo vsi ljudje gosposki in kmetiški in prosijo šmihelskega samouka, da bi prišel in udelal tudi njim takóv ličen in prijazen vrtec. Tistemu, kdor ima denar in hoče trošiti, pa naredi se ve da še mnogo lepši cvetnik, ali gospôda pri nas ne odpró radi mošne za take reči. Da ga vzame za vrtníka kakóv bogat graščák, prestvaril bi mu vrt v prav božji raj, da bi ga iz daljnjih krajev hodili gledat. O tem umetniku Vam moram povedati še nekaj malega. Po naključji videla sem sila veliko, železno kletko, ki so dejali, da jo je naredil Knafljec. Pozneje jo je nesel nekemu gospodu v Ljubljano in dobil zanjó baje petdeset goldinarjev! Bila je tako krasna in umetno sestavljena, da so ljudje kar strmeli, roke sklepali in klicali: Oh, oh! takega čuda pri nas še ni bilo in ga ne bo. Jaz od konca nisem védela, kaj pomeni ta hiša, mislila sem, da je kakóv grad ali cerkev. Kletka je imela več nadstropij in vsakovrstne predalčke, pomole, stolpke, strešice, gugalnice, gredi in sama ne vem, kaj še. Marsikdo se je pošalil in rekel, da bi se izpremenil, ko bi mogel, kar précej v ptiča in smuknil v Knafeljčevo kletko, ker nima tako lepega in prijetnega prebivališča noben človek na svetu. Ko je šel ž njo v Ljubljano, delala mu ni nič neprilike na potu, ker jo je bil zdelal tako zmiselno, da jo je lahko razdrl na majhne kosce in zopet v nekoliko trenutkih sestavil nazaj. Govoreč o tem ptičjem gradičku domislila sem se pobožne igre, s katero nas je razveselil pred pet in tridesetimi leti šmihelski dečak Jožek v mestu pri našem zlahtniku.

(Dalje prihodnjič.)

Pisma iz Zagreba.

Piše Josip Starè.

X.

„Potnik, prideš li v Sparto, pověj, da tukaj ležimo Mrtvi, ker vélel takó je domovine ukaz.“

Teh besed, ki so nekđaj ob poti skozi termopilsko sotesko bile vsekane v skalo, spominja se nehoté človek, kadar gré mimo starega jurjevskega grobja v Zagrebu. Takoj pri vhodu je gomila z velikim spominkom, a na njem speč bronast lev, ki ga tudi od ceste vidiš čez precěj visoko ozidje. Tujec le radovedno vpraša, kdo počiva pod

to gomilo, domoljub pa se zamisli v narodne zgodbe zadnjih petdeset let, v katerih se je hrvaški narod vzdramil k novemu življenju ter premagal vse ovire, ki so se postavljale njegovemu razvoju. Danes Hrvat ponosno stoji v vrsti med drugimi omikanimi narodi, a na veliki lipi slovanski hrvaška veja ni zadnja z bujnim svojim listjem in lepo dišečim cvetjem. Ali bilo je mnogo težavnega dela, in tudi bojov in rodoljubne krvi je bilo treba, da je vse tako postalo, kakor je zdaj. Pod gomilo, ki sem ti jo pokazal, leže prve žrtve, ki so v boji za narodne pravice poginile dne 29. julija 1845. na Markovem trgu sredi belega Zagreba.

Zadnjih petdeset let velja v razvoji hrvaškega naroda več, nego cela stoletja; zato naj današnje naše pismo bode posvečeno ti redki petdesetletnici, ki tudi za nas Slovence ni brez pomena. V življenji narodov nahajaš veselih in žalostnih dni prav tako, kakor v življenji posameznega človeka; a kdor se ne prevzame v sreči, niti ne obupa v nesreči, naučil se bode v šoli življenja vsak dan kaj novega, razvijal se bode in napredoval čim dalje tem bolje, in dosegel bo namen svoj. Zgodovina hrvaškega naroda pomni lepe čase, ali minuli so; črni oblaki so potemnili blagodejno solnce, hude nevihte so jele razsajati in malo da niso polomile in ugonobile nedoraslega drevesca — naroda hrvaškega. Pa tudi hrvaško nebo se je jelo zopet jasnit. Kakor se po hudi uri pokrepčana priroda pokaže v novem svitu, tako so se na začetku devetnajstega stoletja po Francoskem prevratu evropski narodi jeli drug za drugim vzbujati k novemu življenju. Čudno in žalostno je takrat bilo na Hrvaškem. Zemlja je bila razkosana, a narod razcepljen, da mu niti skupnega imena niso pustili; državni jezik je bil latinski, v gosposkih družčinah se je šopiril nemški, in le posli in kmetje so govorili še stari svoj jezik hrvaški; ljudskih šol je bilo po vsem kraljevstvu samó osemnajst, v latinskih šolah pa hrvaškega jezika niti poznali niso. Pod Hrvaško so razumevali samó še tri županije, a ban je ostal le še v spominu na nekdanjo državno samostalnost. Hrvaške knjige so bile bele vrane, pa se niso daleč spečale, ker je vsakdo pisal v svojem domačem narečji in vsak z drugim pravopisom.

V tem je francoski preobrat potresel vso Evropo in nove misli o narodni svobodi so prišle tudi na Hrvaško, kamor so jih zanesli mladi Hrvatje, ki so se šolali na Dunaji in v Gradci ter se že ondu med seboj shajali in pomenkovali, kako bi se hrvaški jezik opilil in ogladil, da bi imel isto veljavo, ki jo imajo drugi omikani jeziki. Toda kakor Hrvatje, tako so se tudi Madjari jeli truditi, da bi povzdignili narodni svoj jezik in ž njim zamenili državni jezik latinski. To je bila dobro

premišljena zvijača, s katero bi se po malem imeli pomadjariti vsi narodje, ki žive pod ogersko krono in torej tudi Hrvatje. Ko je ogerski deželni zbor leta 1825. sklenil, da imajo v prihodnje vse hrvaške oblastva pisati madjarski, začelo je po Hrvaškem hudo vreti, in iz prepira zarad jezika se je prav kmalu izlegel boj za državne svoboščine. Deželnega zbora takrat ni bilo, ali bile so županijske skupščine, ki so zdaj ravno tako rešile hrvaške pravice, kakor so za cesarja Josipa II. rešile državne svoboščine ogerske.

Hrvaški rodoljubi so v tem uvideli, da je Hrvaška, ki so jo nemile usode skrčile na zagrebško, križevsko in varaždinsko županijo, preslaba, da bi se sama mogla upreti Madjarom; uvideli so, da treba tudi Hrvate v Slavoniji, Dalmaciji, Vojaški krajini, Bosni in Hercegovini pridobiti za narodne napôre; da treba vsem skupaj jednega književnega jezika in jednega jedinega narodnega imena. Pa tudi Srbi in Slovenci, ki se po jeziku prav malo ločijo od Hrvatov, imeli bi se pridobiti za to idealno narodno zavezo. Gledé skupnega jezika so se prav kmalu zjediniili; saj ga med vsemi slovanskimi jeziki ni lepšega in slajšega, nego je blagoglasno narečje hercegovsko. Teže se je bilo odločiti gledé imena. Najbolje bi bilo pač, ko bi bili celi zavezi dali ime „Hrvatska“, kakor je nekda j bilo; ali preveč je bilo malodušnih ljudij, ki takrat nikakor ne bi krajnega imena slavonskega ali dalmatinskega hoteli zameniti za narodno hrvaško, a še težje bi bilo za takšno „Hrvatsko“ pridobiti Srbe in Slovence. Da ne bi nikogar žalili, prekrstili so plemeniti rodoljubi sebe za Ilirce, narodno zavezo pa za Ilirijo, kajti tako se je nekda j v teh krajih zvala rimska pokrajina; tako so se južni Slovenci prav pogostoma imenovali v latinskih knjigah; Slovenci in Hrvatje pa so Ilirijo poznali od Napoleonovih časov. Pri tem se nihče ni trebal odreči krajnemu svojemu imenu, ampak zval se je Ilirec iz Slavonije, Ilirec iz Štajerske in tako dalje. Za prvi čas je to bilo dobro; ali bolj ko je rasla splošna narodna zavest, bolj je tudi ginilo ime ilirsko, dokler ni popolnoma umolknilo.

Središče nove Ilirije je bil Zagreb, ki je odslé v kulturnem razvoji hrvatskega naroda postal čim dalje tem imenitnejši, kakor smo že večkrat poudarjali v svojih dopisih; na čelu Ilircev pa je stal mož, ki je z ilirsko idejo tako tesno zvezan, da se od nje niti ne dá ločiti. Ta mož je bil Ljudevit Gaj, porojen v Krapini leta 1809. Ko se je bil izšolal v Varaždinu, v Gradci in v Lipsku in v poslednjem mestu postal doktor modroslovja, šel se je v Pešto učiti pravic. Tu se je seznanil s slavnim Slovanom Ivanom Kolarjem, ki ga je do dobrega pridobil za slovanstvo. V Budimu je izdal Gaj mali spisek, v

katerem je poudarjal potrebo novega hrvaškega pravopisa ter dokazal, da bi najpripravnejši bil češki pravopis, ki smo ga potem res vzprejeli Hrvatje in Slovenci. Vrnivšemu se domov na Hrvaško bila je Gaju prva skrb, da bi ustanovil časopis, v katerem bi se razpravljale narodne potrebe, in kateri bi narodno zavest imel buditi in širiti po vseh hrvaških deželah. Nasprotniki narodnega prospeha so postavljali temu začetju velike ovire, ali Gaj je šel pred samega cesarja Franja I. in sam si je izprosil dovoljenja za izdavanje novin. Na svetih Treh kraljev dan leta 1835. je prišla v Zagrebu na svetlo prva številka „Hrvatskih Novin“ z lepoznanško prilogo „Danico Hrvatsko“. Kakor jutranja zarja naznaje so „Hrvatske Novine“, da je na duševnem obzorji hrvaškem napočil dan, s katerim se začenja nova doba narodne zgodovine hrvaške; danes pa se Hrvatje in Slovenci zadovoljni ozirajo nazaj na minulih petdeset let, in ponosni smo na to, kar smo ta čas za razvoj našega naroda storili na podlagi, ki so nam jo položili Gaj in njegovi Ilirci. Kakor se čebele zbirajo okoli matice svoje, tako so se mladi pisatelji zbirali okoli Gajevih „Novin“ in njegove „Danice“, ki so nove misli in novi jezik nosile v najdaljne kraje vzbujene Ilirije. Gaj sam je prav malo pisal, tem več pa je delal z živo besedo in z bistrim umom, s katerim je vodil in ravnal vse ilirsko gibanje. Pa saj je on tudi bil pravi mož za to. Z ljubeznivim ponašanjem, s čistim in jasnim svojim glasom, z bistrim in prijaznim svojim pogledom je očaral vsakega, kdor je kdaj ž njim imel kaj opraviti. In kakor je on bil porojen za to, da vodi „ilirsko kolo“, tako je on znal nasprotnike ilirske mirno in odločno zavračati, kakor nihče drug.

Kolo ilirsko je bilo v tem čem dalje tem večje in našel si v njem ne le mladih ljudij, ampak tudi izkušenih in imenitnih mož, ki so narodni stranki dajali večjo veljavo. Leta 1836. je Gaj svoja lista prekrstil v „Ilirske Novine“ in „Ilirsko Danico“; istega leta je profesor Babukić napisal ilirsko slovnico; a naslednjega leta 1837. si je Gaj napravil svojo tiskarnico. Že davno so Ilirci čutili potrebo skupnega društvenega zbirališča in leta 1838. so v ta namen v Zagrebu ustanovili narodno čitalnico, kateri so za predsednika izvolili rodoljubnega grofa Ivana Draškovića. V čitalnici so se odsle shajali ilirski domoljubi ter se posvetovali o narodnih potrebah; tu so uredovali novine ter delali osnove za nove knjige; tu se je osnoval odbor, ki je imel napravljati hrvaške gledališke predstave. Mladostno navdušenje in krepka volja premagali sta vse težave, in leta 1846. so v Zagrebu dobrovoljci iz najimenitnejših rodbin peli prvo hrvaško opero „Ljubav i zlobu“ od Lisinskega. V isti čitalnici so leta 1842. izvolili odbor, ki je imel

ustanoviti posebno književno društvo „Ilirsko matico“. V čitalnici so Ilirci nabirali starine in druge narodne spomenike, ki so bili prva podlaga narodnemu muzeju; leta 1843. so ustanovili hrvaško poljedelsko društvo; a napravili so tudi osnovo za učeno društvo, ki ga pa niso mogli oživiti zaradi pomanjkanja novcev. Ker je za toliko število raznih društev čitalnica bila premajhna, sezidali so Ilirci za tedanje potrebe dosti prostorni „Narodni dom“, v katerem so se nastanila vsa narodna društva. Med nadpolnimi ilirskimi pisatelji, ki so se vsak dan zbirali v čitalnici, bil je tudi naš rojak Stanko Vraz, ki je pisal navdušene članke za Gajeve „Novine“ in prelepe pesmi za „Danico“. Razven Vraza so se odlikovali lirski pesniki Dragutin Rakovac, Pavel Stoos, Ivan Trnski, Toma Blažek, Antun Niemčić, Mirko Bogović in drugi, a vse je prekosil Petar Preradović, kateremu je sam Vraz prisodil prvo mesto. Med epiki ni nobeden dosegel Ivana Mažuranića, ki si je s svojim „Čengić-agom“ postavil stalen spomin; gledališke igre pa sta v ilirski dobi pisala Ivan Kukuljević in Dimitrija Demeter.

Prvi uspeh ilirskih napôrov v državnem življenji je bil ta, da se je leta 1845. hrvaški jezik smel očitno učiti na pravoslavni akademiji v Zagrebu in da so leta 1847. na županijski skupščini v Zagrebu sklenili, da hrvaški jezik v prihodnje bôdi službeni jezik v vseh šolah in vseh uradih.

Toda vse to se ni tako gladko razvijalo, kakor smo tu povedali. Ilirstvo je imelo velikih ovir in silnih sovražnikov. Srbi so bili odločno zoper ilirstvo in tudi med istimi Hrvati je bilo premnogo ljudi, ki so se iz raznih uzrokov upirali novemu književnemu jeziku in ilirskemu imenu ter hoteli, da bi ostalo vse pri starem. Najnevarnejši pa so bili Madjari in njihovi prijatelji med hrvaško gospôdo in nevednim ljudstvom. Hrvaška je takrat spadala pod deželno vlado v Budimu, in tu se ni dalo ničesar doseči. Leta 1843. je ogerska vlada prepovedala ilirsko ime, in Gaj je tedaj svoje novine prekrstil v „Narodne Novine“, lepoznavsko prilogo pa v „Hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko Danico“, ali prejšnjega navdušenja ni več v njih, kajti ostra cenzura je neusmiljeno brisala vsako slobodno besedo, in Ilirci so bili prisiljeni v svoj zagovor izdavat v Belem Gradu nov list „Branislav“. Istega leta so se vneli hudi prepiri, ko je hrvaški deželni zbor imel voliti tri poslance v skupni ogersko-hrvaški državni zbor v Požunu. Madjarska stranka je pripeljala v Zagreb dve tisoč oboroženih mož, ali ban ni dovolil, da bi katerakoli stranka z orožjem strahovala drugo in oboroženi kmetje so se razšli, v deželnem zboru pa so izvolili za poslance tri poštene Hrvate. Nemiri so se odslé ponavljali vsak čas, dokler ni prišlo do krvavega boja, ko

so se leta 1845. po stari ustavi imeli znova voliti oblastniki in uradniki zagrebške županije. Še predno je napočil dan volitve, zbirali so se v Zagrebu privrženci obeh strank; narodnjaki so prepevali hrvaške pesme, madjaroni pa so godli Rakocijevo koračnico. Na dan volitve je bil v banskem dvoru nameščen ves bataljon vojščakov, ali volitve so se končale še le drugi dan proti večeru. Zmagala je madjarska stranka, ki je od veselja vriskala, v tem ko so narodnjaki zvižgali in psikali ter se skozi vojščake prerili na Markov trg. Zdajci počí puška na oknu bližnje hiše in rani nekega dijaka. Narodnjaki so zahtevali, da se preišče hiša, kjer je počil strel, vojščaki pa so zastopili vsa pota, da nihče ni mogel s trga in jeli so streljati v zbrano množico. Ko bi trenil, ležalo je trinajst narodnjakov mrtvih po trgu, sedem in dvajset pa jih je bilo ranjenih. Tretji dan potem se je pomikal dolg sprevod proti grobju svetega Jurija; krsta se je vrstila za krsto, in na vsaki si čital besede: „Danes meni, jutri tebi,“ le na zadnji bilo je zapisano: „O Bog, naša kri čaka Tvojega maščevanja.“ Speči lev čuva danes gomilo, pod katero počivajo prvi mučeniki narodnega preporeda; mučeniška kri pa je do danes obrodila že dosti lepega sadu in še ga bo rodila.

Gaj je zopet nekoliko pomiril razburjene duhove; on je tudi pobratil Hrvate in Srbe, ter pregovoril srbskega patrijarha Rajačića, da je leta 1848. prišel v Zagreb in grofa Jelačića umestil v bansko čast. Ko je na to deželni zbor izvolil poseben odbor, da uravná državopravne razmere med Hrvaško, Avstrijo in Ogersko, bil je Gaj med najbolj delavnimi odborniki; a ko se je bližala vojska z Ogersko, klical je zopet on narod na boj. Ali s tem je njegovo delovanje bilo pri kraji. Nenadoma se je odtegnil javnosti in živel je záse do svoje smrti leta 1872. Ž njim je umolknilo tudi ilirstvo. Državne prekucije in vojske leta 1848. in 1849. niso dale, da bi se književne in druge kulturne naprave iz dobe ilirske mogle mirno dalje razvijati; a ko se je zopet polegla splošna burja, oparila je mrzla slana vse narodno življenje. Namesto Ilircev povstali so Jugosloveni, ki pa nikdar niso mogli v narodu obuditi pravega navdušenja za misli svoje. Prvo njihovo delo je bilo „Društvo za jugoslovjensku povjestnicu“, ki se je ustanovilo leta 1850. in je dosti zanimivega gradiva za domačo zgodovino spravilo na dan. Hrvatje so v ti dobi sicer dobili v Zagrebu svoje državno namestništvo, ali ponemčevalna prizadevanja tedanjih oblastnikov so tlačila kakor môra vsako narodno začetje. Ker smo se v tem svojem pripovedovanju le toliko taknili političnih zgodeb, kolikor treba v pojasnilo kulturnega razvoja, nismo govorili o banu Jelačići, ki je tudi bil Ilirec ter je s sabljo v roki delal za to, za kar so se drugi poganjali s peresom.

in živo besedo. Hraber vojščak in dober rodoljub je ban Jelačić vsekdar bil zvest cesarju svojemu, in ravno s temi lastnostimi nadejal se je, da bo narodu svojemu pridobil velikih državnih in narodnih svoboščin; ko je pa videl, da gre od leta 1850. vse narobe, postal je otožen in jel je bolehati na duhu, dokler ni záse in za narod svoj prezgodaj umrl leta 1859.

Še le od leta 1860. začelo se je zopet živejše narodno gibanje. Hrvaški jezik je postal zdaj jedini službeni jezik po vseh šolah in uradnih; Hrvatje so dobili večje državne svoboščine in svojo deželno vlado; hrvaške knjigi in časopisi množili so se od dné do dné, a začele so se gojiti tudi umetnosti in znanosti. Kako se je v Zagrebu ustanovilo narodno gledališče in kako se je razvijala glasbena umetnost, kako se je ustanovila akademija znanosti in umetnosti in kako Jerolimsko društvo, kako se je prerodila Matica in kako se je razvijalo narodno šolstvo ter napósled celó odprlo hrvaško vseučilišče, — vse to smo obširno povedali v svojih prejšnjih pismih iz Zagreba, na katera znova opozarjamo čestite svoje čitatelje, da jim bode jasno, kaj se je na Hrvaškem za kulturni razvoj naroda storilo zadnjih petdeset let. Z denašnjim pregledom pa smo izkusili dopolniti omenjena poročila in tako vse zvezati v jedno celino, kolikor je to v enem pismu mogoče. „Zvonovi“ čitatelji bodo zdaj razumeli, zakaj se Hrvatje pripravljajo, da bi dostojno praznovali to petdesetletnico narodnega pre-rojenja. Petdeset let v življenji narodov ni mnogo, ali zadnjih petdeset let se je na Hrvaškem za razvoj narodnega bitja storilo več, nego drugod v stoletjih. Vidno znamenje nove dobe je bilo leta 1835. prva številka prvega hrvaškega časopisa, a čez petdeset let imajo Hrvatje danes nad petdeset raznih listov, katerih v samem Zagrebu izhaja pet in dvajset. Slovenci se sicer niso mogli do dobrega združiti z Ilirci, ali duševna zveza med Hrvati in Slovenci je zadnjih petdeset let postala čem dalje močnejša in vsaka narodna pridobitev na Hrvaškem, zlasti na književnem polji, bila je tudi Slovencem na korist. Bog daj srečo za naprej!

Pogovori.

Piše Jos. Stritar.

I.

Gospod urednik! Obšla me je misel, da bi morebiti ne bilo napáčno, ko bi se po dolgem molčanju zopet kaj novega povedalo pod starim naslovom, ki sem ga po kratkem premišljevanji postavil tem vrsticam na čelo. Gradiva se mi je v ti dolgi dobi nabralo